

ԵՐԿՐԱԳԻՏԱԿԱՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆՆԵՐԻ ԴԵՐՆ ԱԶԳԱՅԻՆ
ԻՆՔՆՈՒԹՅԱՆ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ

Ազգային ինքնությունը, ինչպես և ինքնության մյուս ձևերը, ձևավորվում են հիմնականում տարերայնորեն անձի սոցիալականացման գործընթացների արդյունքում, մինևույն ժամանակ կոնկրետ էթնիկ ընդհանրության պատկանելու գիտակցումը դառնում է մարդու հանրային էության առաջնային դրսևորումներից մեկը: Մշակույթի զարգացման որոշակի փուլում ազգային ինքնությունը մատնանշող առանձնահատկությունները կարևոր են դառնում ոչ միայն ինքնաճանաչման, այլև աշխարհի հետ փոխհարաբերությունների կառուցման պարագայում:

Հայոց ինքնության ձևավորման գործում մեծ նշանակություն ունի ազգային հոգևոր և նյութական մշակույթների ամբողջության ընկալումն ու դրա գիտակցված յուրացումը: Սա ուղղակիորեն պայմանավորված է մեր հանրության մաս կազմող յուրաքանչյուր անհատին իր հնարավորությունների չափով հասու ազգային արժեքների, սկզբունքների, նպատակների, ձգտումների, պատմական հիշողության, բարոյական նորմերի, հասարակական վարքագծի, ավանդական պահվածքի, զբաղմունքի և էթնիկական այլ առանձնահատկությունների ընդունման, գիտակցման և իրացման աստիճանով:¹ Երբ որևէ մեկն ասում է. «Ես հայ եմ», ապա դա նշանակում է, որ նա գիտակցում է իր ազգային պատկանելությունը, ընկալում, որ այն իր մի շարք առանձնահատկություններով տարբերվում է մյուսներից, և ինքն էլ նրա ամրամներից (էթնոկիրներից) մեկն է: Անձի էթնիկական «ես»-ը ձևավորվում է կոնկրետ էթնոսին իր ինքնանույնականացման արդյունքում:² Ինչից հետո նա կարող է այս կամ այն չափով ընկալել և մեկնաբանել նաև «Ես հայ եմ» դատողության բովանդակությունը և թվարկել հայ էթնիկականության հոգեբանական մի շարք գծեր:³

Ինչպես էթնոսը, էթնիկական ինքնագիտակցությունն աստիճանական զարգացման արդյունքում տեղայնականից (լոկալից) վերաճում է համազգայինի:⁴

Էթնիկական ինքնագիտակցության և ինքնության բաղկացուցիչն են ներէթնիկական ինքնագիտակցությունը և ինքնությունը: Այդպես. «Ես հայ եմ» ազգային ինքնագիտակցության համար երբեմն էական են նաև դրա բաղկացուցիչ մասերը. «Ես լռեցի եմ, գյումրեցի եմ, սյունեցի եմ, արցախցի եմ» և այլն: Ըստ որում, այսօր այդ ինքնագիտակցության ձևավորումը կապված է ոչ միայն և ոչ այդքան ծննդավայրի գաղափարի հետ:

Հայոց ինքնության հավաքական պատկերի ձևավորման գործում որոշակի դեր ունի նաև ներէթնիկական ինքնության գործոնը, որն առարկայորեն արտահայտվում է «Ես .... ցի եմ» ինքնագիտակցությամբ: Այս խնդրի մատուցման որոշակի պատկերացումների ձևավորման գործը իրենց վրա են վերցնում երկրագիտական թանգարանները, այդ թվում նաև մարզային այն թանգարանները, որոնց

¹ *Мазур Е. Идентичность: сознание – самосознание – образ я. Университетские исследования, 2010 տև. և www.uresearch.psu.ru/files/articles/179_26524.doc*

² *Ուլախյան Ա. ՕսնոՎԵՏՆՈՍԻԿՈԼՈԳԻԱ, ԵրեՎան, 2003, Շ. 308.*

³ *Նալչաձյան Ա., Ինչ է էթնիկական ինքնությունը, տև. և www.article.diplomat.am/publ/authors/albert_nalchajyan/*

⁴ *Ուլախյան Ա., նշվ. աշխ., էջ 327-328:*

հավաքածուն և ցուցադրությունը ներկայացնում են տեղի բնակչության պատմությունը, կենցաղն ու մշակույթը:

Հայոց ավանդական կենցաղի և մշակույթի հավաքական կերպարը ներկայացնում են Հայաստանի պատմության⁵, Հայոց ազգագրության և ազատագրական պայքարի պատմության⁶ (նկ. 1), Հայաստանի ժողովրդական արվեստի⁷ (նկ. 2) թանգարանների ցուցադրությունները: Նշված թանգարանների գործառնություններից ելնելով՝ դրանցում միայն ընդհանուր գծերով է անդրադարձ կատարվում տարբեր պատմաազգագրական շրջանների կենցաղի ու մշակույթի առանձնահատկություններին, շեշտադրումները գերազանցապես արվում են ընդհանրությունների վերաբերյալ: Պատմաազգագրական որոշակի շրջանի մշակութային ժառանգության խնդիրները մանրամասն ու խորությամբ ներկայացնելու հնարավորություն ունեն երկրագիտական թանգարանները: Ցավոք, այսօր երկրագիտական թանգարանների գործունեությունը շատ սահմանափակ է:

Երկրագիտական թանգարանների մարզային գերատեսչության ենթակայության տեղափոխելը, թվում է, թե պետք է նպաստեր դրանց զարգացմանը: Մակայն իրականում գիտական ցուցադրությունները և սիստեմավորված հավաքածուները միջոցների և մասնագետների բացակայության պատճառով տուժեցին. հավաքածուները կա՛մ չեն համալրվել, կա՛մ համալրվել են պատահական գտածոներով և նվիրատվություններով, իսկ ցուցադրություններում կատարվել են անհիմն համալրումներ: Օրինակ՝ Բերդի պատմության և կենցաղի թանգարանի (նկ. 3) հաջողված և գիտականորեն հիմնավորված ցուցադրությունն այսօր խախտված է հիմնական ցուցադրության բովանդակությանն ու տրամաբանությանը չհամապատասխանող այլաբնույթ հավելումներով, իսկ հավաքածուն համալրված է հիմնական թեմային չառնչվող նյութերով, որոնք նույնիսկ չեն ենթարկվել թանգարանային առարկաների համար պարտադիր հաշվառման:

Երկրագիտական թանգարանների գերակշիռ մասի հավաքածուները ձևավորվել են անցյալ դարի կեսին, հարուստ և բազմազան են, սակայն առայժմ տիպաբանված, ուսումնասիրված ու գիտականորեն ներկայացված չեն: Հավաքածուները հիմնականում ձևավորվել են պատահական գտածոների, բնակչության շրջանում իրականացված տարերային, ոչ նպատակային հավաքչական աշխատանքների և մասամբ նաև նվիրատվությունների արդյունքում: Բացառություն են կազմում այն մարզերի (Շիրակ,⁸ Վայոց ձոր⁹, Գեղարքունիք¹⁰) երկրագիտական թանգարանները, որոնց հավաքածուների մեջ թեև ոչ ամբողջական, այնուամենայնիվ ընդգրկված են տարածաշրջանի հնագիտական, ազգագրական և ընդհանրապես պատմագիտական բնույթի գիտագործնական հետազոտությունների արդյունքներն ու նյութական արժեքները:

Այս առումով, ներկայումս Հայաստանի Հանրապետությունում գործող երկրագիտական թանգարաններում առկա ցուցադրությունները, ըստ իրենց բո-

⁵ Հայաստանի թանգարանները, Ուղեցույց, Եր., 2002, էջ 6, տե՛ս նաև <http://www.historymuseum.am>

⁶ Նույն տեղում, էջ 29:

⁷ Նույն տեղում, էջ 15:

⁸ Հայաստանի թանգարանները, Ուղեցույց, Եր., 2002, էջ 47, տե՛ս նաև <http://www.shirakmuseum.am>

⁹ Նույն տեղում, էջ 55:

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 35:

վանդակային ծանրաբեռնվածության և դիզայներական ձևավորման, պայմանականորեն կարելի է բաժանել երկու խմբի.

ա) ցուցադրություններ, որոնք ժամանակին եղել են հաջողված, սակայն այսօր ժամանակավրեպ են ու ոչ արդիական: Այդպիսիք են, մեր կարծիքով, Գեղարքունիքի (նկ. 4), Բերդի պատմության և կենցաղի, Մխիթանի Ն. Ադունցի անվան պատմության¹¹ (նկ. 5), Էջմիածնի¹², Հրազդանի¹³ (նկ. 6), Գորիսի¹⁴ (նկ. 7) երկրագիտական թանգարանների ցուցադրությունները:

բ) ցուցադրություններ, որոնց ապամոնտաժումից հետո նորերը տարիներ շարունակ չեն արվել: Այդպիսիք են Շիրակի, Վանաձորում գտնվող Լոռի-Փամբակի (նկ. 8)¹⁵, Եղեգնաձորի, Դիլիջանի¹⁶ երկրագիտական թանգարանները: Պետք է ավելացնել, որ պատմամշակութային ուրույն դեմք ունեցող մի շարք տարածքներ ու բնակավայրեր (Իջևան, Ստեփանավան, Արթիկ, Մեղրի) ընդհանրապես զուրկ են նման թանգարաններից:

Երևույթն ավելի հանգամանակի ներկայացնելու համար անդրադառնանք նախկին «Հառիճ» պատմահնագիտական թանգարանին ու նրա ուշագրավ հավաքածուին: Թանգարանի հնագիտական նյութերի գերակշիռ մասն արդյունք է պատմ. գիտ. դոկտոր, պրոֆ. Տ. Խաչատրյանի 1969–1979 թթ. և պատմ. գիտ. թեկնածու Ֆ. Բարսյանի 1980-ական թթ. ղեկավարած հնագիտական արշավախմբերի բեղուն գործունեության: Ազգագրական հավաքածուի ձևավորումն սկսվել էր թանգարանի կազմավորման օրվանից (1979 թ.) աշխատակիցների հավաքչական գործունեության արդյունքում գնումների և նվիրատվությունների շնորհիվ: Հավաքածուն համարվել է ազգագրական, դրամագիտական, ինչպես նաև գյուղի պատմությանը վերաբերող փաստավավերագրական նյութերով: Փոքրաթիվ, բայց ուշագրավ է դրամագիտության հավաքածուն (112 առարկա), որի կազմում են ինչպես թղթադրամներ, այնպես էլ մետաղադրամներ: Գյուղի կենցաղին ու մշակույթին նվիրված առարկաների հավաքածուն կարելի է բաժանել ևս մի քանի ենթաբաժինների՝ գործվածք (92), կենցաղային առարկաներ՝ (388), փաստաթղթեր (85), գեղանկար (22): Հետաքրքրություն և արժեք է ներկայացնում թանկարժեք մետաղի ֆունդը՝ արծաթից պատրաստված 3 գոտի, 11 մետաղադրամ, 7 շքանշան և այլն:

Թանգարանը 1979 թ. գործում էր ներկայիս ՀՀ Շիրակի մարզի Հառիճ գյուղում: Այն, ըստ էության, իրականացնում էր երկրագիտական թանգարանի գործառույթներ: ՀՍՍՀ Մինիստրների խորհրդի 1990 թ. օգոստոսի 9-ի թիվ 550 որոշմամբ թանգարանը լուծարվեց: Հավաքածուն ժամանակավոր, իսկ հետագայում մշտական պահպանության հանձնվեց ՀՀ մշակույթի նախարարության «Պատմամշակութային արգելոց-թանգարանների և պատմական միջավայրի պահպանության ծառայություն» ՊՈԱԿ-ին:

Հատկանշական է, որ յուրաքանչյուր երկարագիտական, այդ թվում «Հառիճ» պատմահնագիտական թանգարանում՝ փոքրաթիվ, բայց արժեքավոր են խորհրդային շրջանին վերաբերող փաստավավերագրական նյութերը (անվանի

¹¹ Հայաստանի թանգարանները, Ուղեցույց, Եր., 2002, էջ 50, տե՛ս նաև <http://www.shirakmuseum.am>

¹² Նույն տեղում, էջ 31:

¹³ Նույն տեղում, էջ 43:

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 51:

¹⁵ Նույն տեղում, էջ 38:

¹⁶ Նույն տեղում, էջ 59:

մարդկանց անձնական իրեր, շքանշաններ, պատվոգրեր, լուսանկարներ և այլն), որոնք սկսել են հավաքվել ոչ այնքան վաղուց և համալրվել են պատահական նվիրատվություններով: Այսօր, առաջին հայացքից ոչ այնքան էական ու կարևոր թվացող այդ նյութերը, վաղը տարածաշրջանի պատմաշակութային կոնկրետ ժամանակահատվածի կարևոր սկզբնաղբյուրներ են դառնալու:

Ազգային ինքնագիտակցության և ինքնության ձևավորման գործում երկրագիտական թանգարաններն ունեն գործունեության ևս մեկ կարևոր ոլորտ: Դա պատմական հիշողությունը վերականգնելու, վերարտադրելու և արթուն պահելու առաջնային և եզակի խնդիրն է: Հոգեբանորեն ամուր էթնոսի առանձին խմբերը, ճակատագրի բերումով ապրելով տարբեր երկրներում, երկար ժամանակ պահպանում են իրենց էթնիկական ինքնությունը, լեզուն և ընդհանուր այլ տարրեր:¹⁷ Այսպես օրինակ, ներկայիս Հայաստանի շատ շրջաններում բնակվող մարդկանց մի որոշակի մասի նախնիները տեղում հաստատել են XIX – XX դդ., մեր ժողովրդի համար աղետալի իրադարձություններից հետո՝ իրենց հետ բերելով Արևմտյան Հայաստանի տարբեր գավառների բարբառները, կենսակերպը, վարքագիծը, սովորություններն ու այլ առանձնահատկություններ: Այսպես, ներկայիս Գավառում բնակվում են Բայազետից, Մարտունիում՝ Ալաշկերտից, Ապարանում՝ Մուշից, Թալինում՝ Սասունից, Վայոց ձորում՝ Պարսկահայքից, Երևանում՝ Վանից, Գյումրիում՝ Կարսից, Մասիսում՝ Բաքվից ու Արցախից տեղահանված հայության սերունդներ: Նրանցից յուրաքանչյուրի մեջ դեռ վառ է իրենց պապերի հայրենիքի մասին պատմական հիշողությունը: Վերջինս ազգային ինքնությունը բնորոշող հասկացություններից մեկն է: Անցյալի վերհիշումը ակտիվ, կառուցողական գործընթաց է, այլ ոչ թե տեղեկատվության սովորական վերականգնում: Հիշել նշանակում է անցյալի մի մասը տեղադրել ներկայի հայացքների համակարգի ու կարիքների սպասարկման մեջ:¹⁸

Ծեսերի, ավանդույթների, առասպելների՝ էթնիկ ընդհանրության անդամների միջև կիսվող հիշողությունը հանդես է գալիս իբրև դրանց անդամներին իրար կապող, նրանց գործողություններն ու հարաբերությունները կառուցող միջոց:¹⁹ Ամեն սերունդ իր հետ բերում է ազգային ինքնության իր մեկնաբանումները, այդ պատճառով էլ դրանք երբեք վերջնականապես հաստատագրված չեն և միշտ վերակառուցվում են համապատասխան նոր պահանջների, հետաքրքրությունների ու պատկերացումների, թեև միշտ էլ գործում են համընդհանուր դարձած որոշակի պատկերացումների շրջանակներում: Այդ ամենը իրենց արդի ու գիտական ցուցադրություններում ի գործու են իրականացնելու երկրագիտական թանգարանները:

Անկասկած, երկրագիտական թանգարանները և նրանց հավաքածուները ունեն պատմամշակութային որոշակի արժեք ու կարևորություն, ինչն իրապես կրացահայտվի դրանց համակողմանի գիտական ուսումնասիրության, մեկնա-

¹⁷ *Ուլախյան Ա. Օսնովյ էնոպսիխոլոգիյ, Երևան, 2003, Շ. 14.*

¹⁸ *Մարտիկյան Հ., Հայ ինքնության պատկերագրությունը, հ. 1, Երևան, 2009, էջ 29: Sk' u' usil' Barry Schwartz. The Social Context of Commemoration: A Study in Collective Memory. – Social Forces, Vol. 61, No. 2 (Dec., 1982), p. 374.*

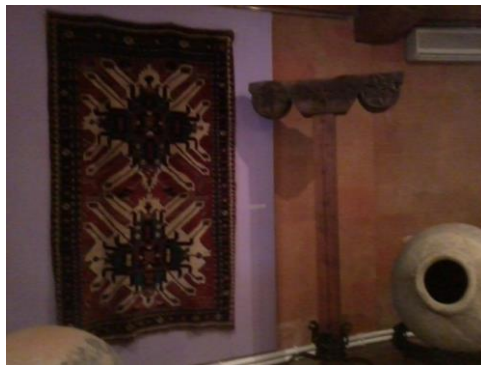
¹⁹ *Մարտիկյան Հ., Հայ ինքնության պատկերագրությունը, հ. 1, էջ 29, նույնի՝ Հիշողության դերն ազգային ինքնության կառուցվածքում, «Մարդ և հասարակություն», N 1, 2012, էջ 19:*

բանման և հանրահռչակման արդյունքում՝ էապես նպաստելով նաև տեղի բնակչության ներէթնիկական ինքնագիտակցության և ինքնության ձևավորմանը:

Երկրագիտական թանգարանների բազմաբնույթ հավաքածուների կարգավորումն ու հարստացումը, դրանց պահպանության պայմանների բարելավումը, համակողմանի ուսումնասիրումն ու հանրահռչակումը օրապահանջ խնդիր են: Բանն այն է, որ այսօր և՛ արտաքին, և՛ ներքին բազմաթիվ գործոնների ազդեցության տակ աստիճանաբար կորչում են (վաճառվում, արտահանվում, քանդվում, վերափոխում և այլն) պատմամշակութային նշանակություն ունեցող նյութական արժեքները: Քիչ են մնացել նվիրյալներ, որոնք տանը դեռ պահում են իրենց նախնիների հետ կապը փաստող նյութական արժեքներ: Այդ հավաքածուները ևս կանգնած են կորստի եզրին: Պետք են բանիմաց մասնագետներ, պետական լուրջ հոգածություն և նյութական միջոցներ՝ մարզերում դրանք փրկելու համար: Այդ կարևոր դերը միանշանակ կարող են իրականացնել նաև երկրագիտական թանգարանները: Անհրաժեշտ է ընդլայնել ու առավել արդյունավետ դարձնել դրանց գործունեությունը: Սա ազգային ինքնագիտակցության և ինքնության ձևավորման ու զարգացման ևս կարևոր միջոց է:

Նկ.1. Հատվածներ Հայոց ազգագրության և ազատագրական պայքարի պատմության թանգարանի ցուցադրությունից

Նկ. 2. Հատվածներ Հայաստանի ժողովրդական արվեստի թանգարանի ցուցադրությունից

Նկ.3. Հատվածներ Բերդի պատմության և կենցաղի թանգարանի ցուցադրությունից

Նկ. 4. Հատվածներ Գեղարքունիքի երկրագիտական թանգարանի ցուցադրությունից

Նկ.5 Հատված Միսիանի Ն.Ադունցի անվան պատմության թանգարանի ցուցադրությունից

Նկ. 6. Հատված Հրազդանի երկրագիտական թանգարանի ցուցադրությունից

Նկ.7.Հատված Գորիսի երկրագիտական թանգարանի ցուցադրությունից

Նկ.8 Հատված Լոռի-Փամբակի երկրագիտական թանգարանի ցուցադրությունից

**РОЛЬ КРАЕВЕДЧЕСКИХ МУЗЕЕВ В ФОРМИРОВАНИИ
НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ***Резюме**Л. Геворгян*

Классифицирование и обогащение разнообразных коллекций краеведческих музеев, улучшение условий хранения, их всестороннее изучение и популяризация стало насущным требованием времени. Дело в том, что под воздействием многочисленных и внешних, и внутренних причин, постепенно исчезают (распродаются, вывозятся, разрушаются, преобразовываются и т.д.) материальные ценности, имеющие огромное историко-культурное значение. Осталось мало энтузиастов, которые пока еще у себя дома хранят материальные ценности, свидетельствующие о связи времен. Эти коллекции тоже стоят на грани исчезновения. Нужны квалифицированные кадры, государственная помощь и вложения для их спасения на местах. Эту важную роль, однозначно, могут осуществить краеведческие музеи. Для этого необходимо расширить и сделать наиболее продуктивной их деятельность. Это тоже может стать существенным средством формирования и развития национального самосознания и национальной идентичности.

Տեղեկություն հեղինակի մասին

Գևորգյան Լիանա Պողեսի – ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության
ինստիտուտի հայցորդ, Պատմաևճակոթային արժեք-թանգարանների
և պատմական միջավայրի պահպանության ծառայության աշխատակից,
E-mail: glp61@mail.ru